

ŠTÚDIE

АЛЛА РОМАНЧЕНКО – ТЕТЯНА КОВАЛЕВСЬКА –
МАРІЯ ДРУЖИНЕЦЬ*

Комунікативна мережа наукового дискурсу

ROMANCHENKO, A. – KOVALEVSKA, T. – DRUZHYNETS, M.: The Communicative Network of Scientific Discourse. *Slavica Slovaca*, 56, 2021, No 1, pp. 3-16 (Bratislava).

The article considers the specifics of the communicative network of scientific discourse, which is based on the concept of Yu. Karaulov in relation to the structural organization of linguistic personality, where the pragmatic level is interpreted as the highest. Representation of the communicative needs and intentions of the addressant, verbalized through a number of strategies and tactics, is relevant for this level.

Communicative strategy, communicative tactics, communicative role, scientific-linguistic discourse, linguistic personality.

Осмилення наукового дискурсу розпочинається з філософських трактатів (Демокрит, Аристотель, Р. Декарт, І. Ньютон, І. Кант та ін.), пропоновані ідеї в яких розвивалися в наступні періоди існування людства. Згодом названий дискурс й сам стає об'єктом низки глибоких досліджень вітчизняних та зарубіжних учених (М. Глушко, І. Колесникова, І. Колегаєва, В. Карасик, Є. Кротков, І. Лівіцька, С. Мойсеєнко, О. Петровська, С. Соколовська, Н. Разінкіна, І. Скрипак, В. Чернявська, С. Шепітько, Т. Яхонтова, Дж. Бернал, Р. Паттерсон і А. Вайдман, Х.-Р. Флюк, К. Хайланд, Е. Волворк, З. Лівнат, С. Пудат і С. Луазо, Д. Оакі, П. Томпсон та ін.). Досліджуваний дискурс, з одного боку, вирізняють із-поміж інших типів інституційної комунікації за соціально-ситуативним критерієм, узалежненим від сфери реалізації, з іншого – його виокремлюють за формально-змістовим критерієм до жанру й реєстру мовлення, за яким функції комунікантів регламентовано контентом та формою. З наведеного випливає, що трактування аналізованого дискурсу як окремого типу інституційного спілкування ґрунтується на формальних, змістових, функційних ознаках, до комплексу яких також уналежнюють необхідність урахування статусно-рольових характеристик комунікантів, мети і прототипного місця спілкування.¹

* Алла Петрівна Романченко, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, e-mail: argomanchenko@ukr.net; Тетяна Юрійвна Ковалевська, доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови, e-mail: tetiana.kovalevska@gmail.com; Марія Львівна Дружинець, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, e-mail: mriiad1968@gmail.com; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна.

¹ Карасик, В. И.: Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002, с. 195; Кравченко, Н. К.: Интерактивное, жанровое и концептуальное моделирование международно-правового дискурса. Киев: Реферат,

Учених цікавить комунікативна, когнітивна, соціолінгвістична, історична, функційна, стилістична, риторична, прагматична специфіка наукового / академічного дискурсу (О. Галицька, О. Гніздечко, Н. Зелінська, О. Ільченко, Т. Монахова, І. Синиця та ін.). Аналіз указаних особливостей здійснюють як на рідномовному, так і на іномовному матеріалі, обираючи об'єктом дослідження ті чи ті аспекти розглядуваного дискурсу. Одним із завдань, вирішених О. Галицькою, було визначення структури мовної репрезентації наукового дискурсу і його фреймової організації.² О. Гніздечко дослідила комунікативно-прагматичні параметри наукового англomовного дискурсу.³ Н. Зелінська сфокусувала увагу на використанні науковцями риторичних засобів впливу на партнерів-комунікантів. Вона акцентує на своєрідній функції естетичних параметрів усної наукової комунікації, що відбивається на мовних засобах, уживаних у її жанрах.⁴ І. Синиця предметом дослідження обрала стилістичні особливості науково-гуманітарних текстів XIX ст., що є маркерами різних рівнів у структурі мовної особистості М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потебні, П. Житецького, М. Драгоманова.⁵ Т. Монахова вважає, що в розглядуваному типі інституційної комунікації реалізуються народницька, модерністська та постмодерністська стратегії, аналіз яких виконано передусім на базі метафоричної й аксіологічної специфіки.⁶

Є. Кротков трактує науковий дискурс як регламентовану соціокультурними й ціннісними кодами науки мовленнєво-мисленнєву діяльність.⁷ Як складну комунікативно-мовленнєву діяльність, у якій особливу роль відіграє стратегія позиціонування нового наукового знання, розглядає вказаний дискурс В. Чернявська.⁸ Також його тлумачать не лише як діяльність, але і як текст – результат цілеспрямованої соціальної дії, фокус дій мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних чинників.⁹ На тлі інших інституційних типів він характеризується такими спільними ознаками, як статусно кваліфіковані учасники, локалізований хронотоп, визначена в межах певного соціального інституту мета, ритуально зафіксовані цінності, обмежена номенклатура жанрів, зумовлений арсенал прецедентних феноменів і концептів.¹⁰ На особливу увагу заслуговують інтенційно закріплені стратегії, що утворюють своєрідний ієрархічний комплекс із способами реалізації програми комунікації в науковому дискурсі.

За своїми посутнісними параметрами науковий дискурс – особливий тип інституційного спілкування, суспільно надважливий соціокультурний та когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової спіль-

2006, с. 24-25; Patterson, R. – Weideman, A.: The typicality of academic discourse and its relevance for constructs of academic literacy. In: Journal for Language Teaching, 2013, Vol. 47 (1), pp. 109-110.

² Галицька, О. Б.: Сучасний німецькомовний науковий дискурс з лінгвістичної проблематики: основні характеристики та фреймова організація: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 20 с.

³ Гніздечко, О. М.: Авторизація наукового дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект (на матеріалі англomовних статей сучасних європейських та американських лінгвістів): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 20 с.

⁴ Зелінська, Н.: Нова модель наукової комунікації і дискурс. In: Стиль і текст, 2003, № 4, с. 19-27.

⁵ Синиця, І. А.: Языковая личность автора в научно-гуманитарном тексте XIX века (коммуникативный, культурологический, образно-стилистический аспекты): дисс. ... д-ра філол. наук. Київ, 2007. 518 с.

⁶ Монахова, Т. В.: Народництво, модернізм та постмодернізм у лінгвістиці. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015, с. 219-220, 232, 237, 245.

⁷ Кротков, Е.: Философско-методологический анализ научного дискурса. In: Современный дискурс-анализ, 2015, № 13, с. 4.

⁸ Чернявская, В. Е.: Научный дискурс: выдвижение результата как коммуникативная и языковая проблема. Москва: Ленанд, 2017. 144 с.

⁹ Кицак, Г.: Характерні риси наукового дискурсу. In: Лінгвістичні студії, 2011, № 23, с. 151.

¹⁰ Габидуллина, А. Р.: Учебно-педагогический дискурс. Горловка: Изд-во ГПІІІЯ, 2009, с. 34.

ноти, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту для передачі фахових знань та інтелектуального й емоційного впливу на адресата.¹¹

Метою статті є групування комунікативних стратегій і тактик наукового дискурсу, висвітлення їхньої суті та експлікація основних способів вираження комунікативних інтенцій, визначення комунікативних ролей ученого під час наукової комунікації на матеріалі різножанрових праць лінгвістичного спрямування, авторами яких є відомі українські вчені-мовознавці (О. Бондар, П. Гриценко, Ю. Карпенко, С. Єрмоленко), які опановували широке мовознавче коло: функційну та еколінгвістику, діалектологію й лінгвогеографію, реальну й літературну ономастику, лінгвостилістику та культуру мови.

У процесі дослідження найбільшою мірою прислужилися такі **методи**: *аналіз і синтез*, залучені для теоретичних узагальнень та систематизації фактичного матеріалу, *описовий метод*, який уможливив характеристику комунікативної мережі досліджуваного дискурсу, *прагматичний аналіз*, що сприяв ідентифікації та функційній параметризації актуальних стратегій і тактик ученого і його ролей у просторі наукового дискурсу; *контекстуально-інтерпретаційний аналіз*, зорієнтований на виявлення комунікативних інтенцій науковця, *компонентний аналіз*, використаний для семантичної стереометрії змісту висловлювання.

З огляду на сформульовану нами дефініцію наукового дискурсу висвітливо актуальні комунікативні ролі, стратегії й тактики на прикладі одного з його різновидів – лінгвістичного дискурсу, який кваліфікуємо як науковолінгвістичний. Названі вище складники утворюють осердя комунікативної мережі наукового дискурсу.

Рівнева організація мовної особистості згідно з концепцією Ю. Караулова охоплює вербально-семантичний, лінгвокогнітивний і прагматичний рівні, кожен з яких характеризується одиницями, відношеннями й стереотипами. Найвищим постає прагматичний ярус, де одиницями є комунікативні потреби автора, відношення репрезентовано комунікативною мережею, а стереотипами є символи, образи прецедентних текстів культури.¹² Отож комунікативна мережа охоплює сфери спілкування, комунікативні ролі, стратегії й тактики. У нашому випадку сферою спілкування, тобто хронотопом, є наукове середовище. Комунікативні ролі виявляються в певних комунікативних ситуаціях.

Комунікативна роль – це обрана суб'єктом спілкування поведінка для реалізації інтенції. Й. Стернін під цим поняттям розуміє спосіб подачі себе в спілкуванні: це те, ким особа «вдає» себе в конкретній ситуації – упевненою, сором'язливою, обізнаною, веселою, нещасливою тощо. Свій імідж вона формує завдяки вербальним і невербальним елементам (зовнішній вигляд, одяг, інтонація, фрази, ключові слова, жести).¹³ Залежно від виконуваних функцій, сфери реалізації, статусу, психологічної настанови тощо виокремлюють різні комунікативні ролі. Проблемою вичленування комунікативних ролей на матеріалі різних дискурсів опікуються Е. Азнаурова, У. Герхардт, В. Карасик, Л. Завальська, Н. Орлова, Т. Пастернак, Л. Патрушева, Х. Сакс, Й. Стернін, І. Толстоногова, О. Чорна та ін.

Традиційним є поділ соціальних ролей на статусні, позиційні та ситуаційні. Статусна роль комуніканта узалежнена від його етнічних, гендерних, релігійних характеристик й переважно одержувана з народження; позиційна – зумовлена соціальним статусом, місцем людини в суспільстві, а ситуаційна – корельована певною ситуацією, стандартами по-

¹¹ Романченко, А. П.: Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019, с. 193.

¹² Караулов, Ю. Н.: Русский язык и языковая личность. Москва: Издательство ЛКИ, 2010, с. 52-54.

¹³ Стернин, И. А.: Основы речевого воздействия. Москва – Берлин: Директ–Медиа, 2015, с. 113.

ведінки, що програються на рівні несвідомого.¹⁴ Г. Сакс указує на існування категорійних, оперативних, споріднених комунікативних ролей, що відповідно об'єктивовані належністю людини до соціокультурної групи; керують ітеративно змінюваними мовленнєвими ходами комуніканта; корелюють із його родинно-дружніми взаєминами.¹⁵ В. Карасик звертає увагу на тривалість ролі, фізіологію й статус людини, належність її до певної групи, у зв'язку з чим уважає, що ролі можуть бути постійними або змінними, даними або набутими, статусними або ситуативними, внутрішньогруповими чи міжособистісними.¹⁶ За О. Почепцовим, соціальні ролі визначають комунікативний статус людини – права й обов'язки комунікантів у процесі мовленнєвої взаємодії та її реалізації.¹⁷

Отже, комунікативні ролі – доволі сталі комунікативні вчинки, визначені соціальними, віковими, гендерними й іншими чинниками, що мають широкий репертуар¹⁸ і постають як стандартні та ініціативні ролі. Стандартна роль – це роль, за якої комунікативна поведінка адекватна соціальному статусу людини й конкретній ситуації і може бути нормативною чи анормативною, схвалюваною чи несхвалюваною соціумом. Ініціативна ж роль – свідомо створюваний людиною в процесі спілкування образ.¹⁹ Поділ на згадані комунікативні ролі залежить від суспільних уявлень про соціальну поведінку або від певної ситуації.

У конкретній ситуації особистість виявляє в комунікації якусь одну зі своїх соціальних чи психологічних функцій, відповідно до якої необхідно розуміти певний здійснюваний нею мовленнєвий акт. Ми зафіксували, що, наприклад, дописувачі на форумах теж репрезентують свої комунікативні статуси, серед яких можна виокремити кілька різновидів. Один із них передбачає параметризацію учасника з огляду на його активність та обізнаність у якійсь сфері (*Ветеран форуму, Частий гість, Живе на форумі, Новенький, Просто відвідувач, Головний за підказками, Гуру, Знавець, Сансей*), інший – стосується самохарактеристики щодо родинного статусу, емоційної системи тощо (*Мама, Хочу стати мамою, Добре серце, Вразлива*). Те саме можемо казати й про науковців, які в певній ситуації спілкування реалізують одну з можливих комунікативних ролей для втілення інтенційної програми мовленнєвих дій.

Учені, виконуючи комунікативну роль, позиціонують лише певну іпостась цілісної особистості вченого. Реалізуючи свої функції, вони передусім утілюють професійні установки, реалізують ті чи ті інтенції, вирішують завдання залежно від вимог конкретного наукового жанру. Однак, крім суто професійних домінант, дослідники мають змогу репрезентувати власний світогляд та життєві пріоритети. Мобільний комунікативний статус учасника спілкування слугує запорукою успіху.²⁰

Комунікативні ролі науковця так чи так співвідносяться з обраними стратегіями й тактиками, що й визначають його комунікативні вчинки. На матеріалі 150 джерел (тексти різних жанрів українськомовного наукового дискурсу лінгвістичного спрямування) визначено комунікативні ролі вченого, якими він послуговується відповідно до авторських інтенцій, ситуації мовлення, жанру наукового дискурсу і які корелюють із комунікативними стратегіями й тактиками.

¹⁴ Азнаурова, Э. С.: Прагматика художественного слова. Ташкент: Фан, 1988. 119 с.; Габидуллина, А. Р.: Учебно-педагогический дискурс. Горловка: Изд-во ГГПИИЯ, 2009. 292 с.; Дегтярьова, К. В.: Основы теории мовой коммуникації. Полтава, 2012. 70 с.; Gerhardt, U.: Rollen analyse als kritische Sociologie. Berlin: Neuwied, 1971. 408 s.

¹⁵ Sacks, H.: Lectures on conversation. Oxford: Basil Blackwell, 1992. 343 p.

¹⁶ Карасик, В. И.: Языковой круг: личность, концепты, дискурс, с. d, с. 230.

¹⁷ Почепцов, О. Г.: Комунікативний статус як параметр мовленнєвої взаємодії. Ін: Мовознавство, 1989, № 4, с. 41-42.

¹⁸ Дегтярьова, К. В.: Основы теории мовой коммуникації, с. d., с. 32.

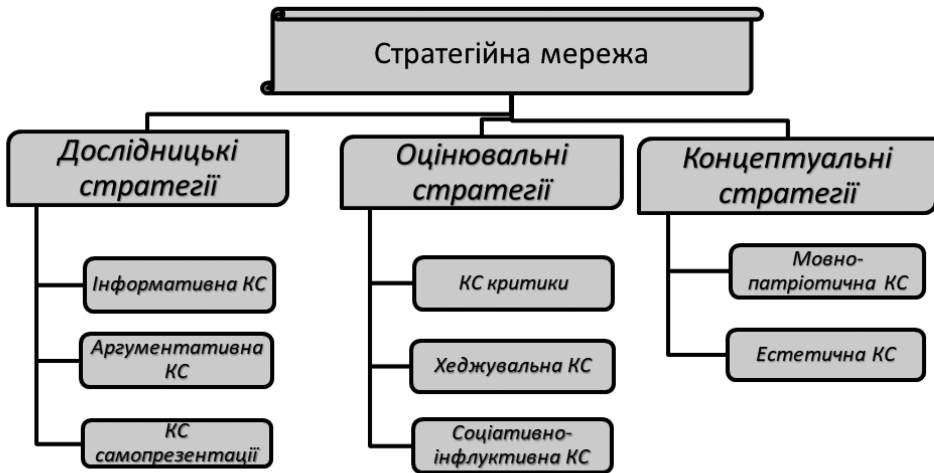
¹⁹ Стернин, И. А.: Основы речевого воздействия, с. d., с. 115.

²⁰ Селиванова, Е. А.: Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Киев: Брама, 2004, с. 167.

Комунікативні стратегії, актуальні в науковому дискурсі, зумовлені його завданнями. С. Шепітько вказує на такі: визначення проблеми й виокремлення предмета дослідження; формування гіпотези та мети дослідження; обґрунтування вибору методів і джерельної бази дослідження; розбудова теоретичної моделі предмета вивчення; обґрунтування практичної цінності результатів; виклад наукових спостережень; обговорення результатів дослідження; його експертна оцінка; надання доступної для сприймання результатів форми.²¹ Беручи до уваги головні інтенції, вирізняють дві стратегії: інформативну, що передбачає мовленнєві дії комуніканта, спрямовані на надання об'єктивної інформації, та регулятивну з її впливом на адресата.²²

Основними типами стратегій у науковолінгвістичному дискурсі є *дослідницькі*, що мають на меті пізнання невідомого, оприявлення нових знань, *оцінювальні*, які репрезентують наукову істину, *концептуальні* як маніфестанти ціннісних домінант вченого в науковій і громадській сферах. Досліджений матеріал уможливив виокремлення комунікативних стратегій і їхніх тактик, використовуваних відомими українськими мовознавцями для реалізації авторської інтенції. Відповідно до вказаних типів стратегій у просторі науковолінгвістичного дискурсу зафіксовано інформативну, аргументативну, самопрезентувальну, соціативно-інфлюктивну, критики, хеджувальну, мовно-патріотичну та естетичну стратегії, що відповідно утворюють його стратегійну мережу, представлену у вигляді ієрархічної структури, відтвореної в таблиці.

Табл. 1. Стратегійна мережа

Стратегіями *дослідницького спрямування* вважаємо інформативну, аргументативну та самопрезентувальну стратегії, завдяки яким учений реалізує авторський намір щодо пізнання раніше нерозв'язаних наукових проблем теоретичного або практичного характеру чи окремих її питань й інформування про результати, наслідки, ви-

²¹ Шепітько, С.: Компоненти наукового дискурсу. In: Наукові записки. Серія: філологічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010, № 89 (5), с. 165.

²² Шпенюк, И. Е.: Научно-академический дискурс как институциональный тип дискурса. In: Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины, 2016, № 4 (97), с. 133.

сновки. Указані стратегії реалізуються в жанрі монографії, дисертації, дослідницької статті, доповіді.

Головними інтенціями інформативної стратегії, ядра мовленнєвих дій ученого, є повідомлення нових результатів дослідження, пояснення певних фактів, узагальнення результатів аналізу об'єкта вивчення. Реалізується вона за допомогою низки комунікативних тактик, визначених В. Чернявською як постановка актуальної проблеми, репрезентація важливої інформації, висловлювання власної думки щодо вирішуваного питання, чітке структурування інформації. Указана стратегія об'єднує два етапи: створення нового знання та введення його в систему наукового знання, яке вже існувало. Новий авторський результат і його входження в науковий обіг маркуються спеціальними мовними індикаторами, що актуалізують зв'язок нового й відомого,²³ зокрема одиницями, котрі вказують на новизну та проблемність дослідження, оригінальність результатів, процедуру аналізу й застосовані методи, експлікують обґрунтування персоніфікованого наукового знання. Виходячи з нашого матеріалу, узагальнивши його та інтерпретувачи зазначені вище типи, вважаємо продуктивними способами реалізації інтенційної програми вченого такі: формулювання актуальної проблеми, теоретизування, висвітлення власного погляду, презентація результатів, що зумовлені вимогами до різних наукових жанрів.

Звісно, науковий дискурс формується за правилами логічного доведення, з огляду на що центральне місце в типології його стратегій посідає аргументація. Дослідники наголошують, що науковий дискурс є однією з форм репрезентації аргументативного дискурсу.²⁴ Аргументативну стратегію, котра передбачає формулювання тези, на підтвердження якої наводять конкретні аргументи, репрезентують тактики раціонального аргументування, що охоплюють тактику обґрунтування тези й тактику альтернативного аргументування, а також тактики ірраціонального аргументування, серед яких функціонують тактика апелювання до авторитету й тактика апелювання до емоційної сфери адресата. Аналогічне ж аргументування представлено тактиками отождолення об'єктів, квантитативної кваліфікації, встановлення подібності.

Аргументація як засіб впливу адресанта на погляди та поведінку адресата передбачає схиляння його до прийняття тези шляхом підтвердження її обґрунтуванням. Тактика обґрунтування тези запрограмована на всебічне висвітлення її шляхом використання кількох аргументів, поданих незалежно один від одного. Такий тип аргументації нагадує віяло або дерево. Аргументативне «віяло» передбачає використання мінімум двох аргументів, на відміну від аргументативного «дерева», де один з аргументів або обидва додатково підсилено підаргументом, що забезпечує адекватність потрактування думки адресанта. Схематично вказані різновиди аргументації можна подати у вигляді формул: $A_1 - A_2$; $A_1 (A_{1,1}) - A_2$ або $A_1 (A_{1,1}; A_{1,2}) - A_2 (A_{2,1}; A_{2,2})$ та іншими комбінаціями. Тактика обґрунтування тези часто реалізується шляхом наведення прикладу, кількісних даних, причиново-наслідкових зв'язків між аргументом і тезою. Аналізовану тактику маніфестують вставні слова та словосполучення по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку, *наприклад* як маркери черговості, різноаспектності та екземпліфікації, а також бо, оскільки, тому (що) як індикатори причини, напр.: *У світлі типової взаємозалежності величини ареалу і часу функціонування явища у діалектах ... величини зон поширення*

²³ Чернявская, В. Е.: Научно-исследовательская статья как вербализация нового научного результата (на материале лингвистики). In: Жанры речи, 2016, № 1, с. 57-59.

²⁴ Доронкіна, Н.: Жанрові особливості аргументації у науковому дискурсі. In: Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кропивницький: Видавець Лисенко В. Ф., 2017, вип. 153, с. 367.

субститутів свідчать про їх вік. Тому ареальна характеристика субститутів важлива для реконструкції давнішого ареального лексичного протиставлення, «очищення» ареалів від пізніших нашарувань (П. Гриценко).

Завдяки тактиці «альтернативного аргументування» адресатові пропонується кілька варіантів розв'язання проблеми, прийнятний з яких лише один: О. Трубачов, зважаючи на чес. člur, діал. čur горб та рос. діал. челпан горб, гірка, реконструює псл. *čilри, з глухим приголосним, але теж називає це слово «неясним утворенням». До речі, один з доказів цієї реконструкції, рос. челпан, на досить аргументовану думку О. Матвєєва, є зовсім не слов'янським утворенням, а фіно-угорським запозиченням. Із цих двох інтерпретацій треба обирати: **або – або** (Ю. Карпенко). Серед прийомів, що вказують на неприйнятність чужих аргументів, може бути синтаксична незакінченість речення, що викликає в адресата гумористичне сприймання, маркованість розділовим сполучником *або*. Тактика апелювання до авторитету як поширений прийом аргументації в різнотипних дискурсах утілювана за допомогою засобів оформлення чужого мовлення та цитації, а також завдяки пропріативам, напр.: ... **на думку С. Б. Бернштейна**, «відповідний матеріал потрапив у атлас випадково, оскільки ці елементи у ряді випадків дають можливість добре картографувати закарпатські говірки» (П. Гриценко). Тактика апелювання до емоційної сфери, репрезентуючи ірраціональну аргументацію, передбачає комунікативні ходи, метою яких є вплив на емоції, звернення до соціальних, патріотичних, естетичних та інших почуттів адресата, залучених для його ж переконування. Ця тактика увиразнюється завдяки нагромадженню риторичних питань та повтору питальних часток, наявності лексем актуальних, гострота тощо і містить заряд експресивності. Для вираження авторського ставлення, емоційного компонента думки адресант послуговується тропами, засобами гумору, риторичними запитаннями, напр.: **Адже завжди є вірогідність, що ситуація може змінитися, так навіщо ж спалювати за собою всі мости відразу?** (О. Бондар).

Тактики ототожнення об'єктів, квантитативної кваліфікації, подібності реалізовано за допомогою різних засобів вираження компаративної семантики, зокрема еквативності, співвідносної рівності та подібності, представленими у всьому лексико-граматичному об'єкті (засоби заперечення нерівності вияву ознаки, компаративи, адеквативи, конструкції із семантикою співвідносної рівності, структури зі сполучниками *як, ніби*, валентно недостатніми словами), напр.: **Не менш строкатою виявляється картина, якщо врахувати частоту вияву в говірках співвідносних репрезентантів...** (П. Гриценко). Семантична категорія порівняння в науковолінгвістичному дискурсі слугує засобом реалізації стратегії аналогічної аргументації, котру вважають одним із головних інструментів переконання,²⁵ із чим важко не погодитися.

Комунікативну стратегію самопрезентації, потрактовану як демонстрація вченим його еґо-іпостасей реалізації, сфер і наслідків професійної діяльності, мовознавці втілюють за допомогою тактик об'єктивного й суб'єктивного інформування, соціальної взаємодії, консолідації, планування. Вона відображає авторське «я» через індивідуальні погляди, світогляд народу в цілому та науковця зокрема. Значною мірою вона зорієнтована на формування суб'єктивного компонента висловлювання й подання себе як частини наукової спільноти або народу. У науковолінгвістичному дискурсі функціують такі семантичні варіанти узагальненого адресанта, що ідентифікують різні аспекти самопрезентації МО:

²⁵ Доронкіна, Н.: Особливості небазових компонентів моделі аргументації у жанрі науково-технічної статті. Ін: Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кіровоград: Видавець Лисенко В. Ф., 2016, вип. 145, с. 250.

ми-індивідуальне, ми-корпоративне, ми-етнічне. Опозиція *я – ми* дозволяє визначити образ автора як особи персонально відповідальної за досліджене або як представника наукової спільноти чи нації. Учений може використовувати обидві форми репрезентації себе, але кожна з них відбиває чи то особисте поле відповідальності, де фіксується роль адресанта, його науковий доробок, чи то колективну сферу відповідальності. Ступінь вияву індивідуального / спільного залежний від внутрішньої потреби адресанта репрезентувати себе. Експлікують комунікативну стратегію самопрезентації прикметникові займенники, автономінації, заперечні конструкції, лексеми із семантикою «перспективи», оніми на позначення відомих осіб у позанауковій галузі, займенники І особи однини / множини, напр.: *У житті я багато чим займався, але найбільше – мовознавством. А в мовознавстві найбільше – ономастикою. У межах останньої чи не найбільше – літературною ономастикою* (Ю. Карпенко). Приклади, що ілюструють аналізовані комунікативні стратегії й тактики, більшою мірою репрезентовано під час висвітлення комунікативних ролей вченого-лінгвіста в їхній взаємодії зі стратегійним планом дій у межах комунікативної мережі українського науковолінгвістичного дискурсу.

Сектор дослідницьких стратегій охоплює їхні різновиди й комунікативні тактики, що й репрезентує пропонована таблиця.

Табл. 2. Дослідницькі стратегії

Інформативна стратегія	Формулювання актуальної проблеми
	Теоретизування
	Висвітлення власного погляду
	Презентація результатів
Аргументативна стратегія	Обґрунтування тези
	«Альтернативне» обґрунтування
	Апелювання до авторитету
	Апелювання до емоційної сфери
	Ототожнення об'єктів
	Квантитативна кваліфікація
	Встановлення подібності
Стратегія самопрезентації	Об'єктивне інформування
	Суб'єктивне інформування
	Консолідація
	Планування
	Соціальна взаємодія

Утілюючи дослідницькі стратегії, учені виконують комунікативну роль власне дослідника, новатора (інформативна: *Пропонована розвідка має на меті з'ясувати головні моменти, пов'язані з наявністю мовних підстав для виділення ФСК становості з її семантичною структурою та з засобами її вираження* (О. Бондар); аргументативна: *Як народ географічно складається з сукупності людей, що живуть у різних населених пунктах, так душа народу складається з тих рис, що відбиті назвами цих населених пунктів* (Ю. Карпенко), організатора, наставника (самопрезентувальна: ... *вважаємо за доціль-*

*не за прикладом тих самих польських діалектологів укласти і видати спочатку скорочену версію такого словника з назвою на киталт «Малий словник українських говорів» з обсягом до 10000 слів. Він стане осердям для Великого словника українських говорів (О. Бондар); З топоніміки під моїм керівництвом успішно захищено шість кандидатських дисертацій О. М. Скляренком (1974), Л. П. Стичишиною (1975), Л. В. Горожанкіною (1979), С. А. Красноженом (1984) (Ю. Карпенко). Указані комунікативні ролі мовознавці репрезентують за необхідності подати результати дослідження, представити наукові заходи, організовані ними, продемонструвати здобутки на ниві наставництва молодих чи досвідчених вчених і запропонувати нові вектори, напрями для дослідження, закликати наукову спільноту до студіювання ще не опрацьованого. Реалізуючи комунікативну роль новатора (інформативна стратегія), учений пропагує власний погляд, зіставляючи традиційний та модерний підходи: **Замість** виокремлення все нових і нових шкільних дисциплін, а в них нових розділів і підрозділів, що мають нібито забезпечити загальнокультурний освітній рівень навчання, **видається ефективним інший шлях** – використання можливостей інтегративного курсу словесності, зокрема в старших класах. Естетика слова в традиційному фольклорі, літературно-художніх текстах – оригінальних і перекладних, найновіших і найсучасніших може стати одним із засадничих мотивів практичного оволодіння мовою, занурення учня-читача у мовно-культурний простір і вільного творчого саморозвитку особистості (С. Єрмоленко). Популяризуючи мову як складник українознавства, С. Єрмоленко висловлює погляд на історію української мови як частину історії народу, його культури, науки, формування національно-мовної свідомості.²⁶*

До оцінювальних стратегій наукового дискурсу уналежнюємо стратегії критики й хеджування, а також соціативно-інфлюктивну стратегію, об'єднувальним складником яких є необхідність дати оцінку науковим здобуткам інших дослідників, результатам їхньої діяльності, опублікованим працям тощо. Критика в науковому дискурсі вченого-мовознавця пов'язана з комунікативною поведінкою адресанта, коли потрібно оцінити й заналізувати думки, концепції, результати наукової роботи іншого дослідника. Зважаючи на комунікативну роль ученого в такій ситуації, він мусить дати об'єктивну характеристику рецензованої праці, погоджуючись з її автором або опонуючи його позиції, указуючи на певні недоліки. Названу стратегію репрезентують тактики категоричної незгоди, уточнення й визначення інфолакуарності, жалкування та сумніву, кожна з яких має комплекс вербальних засобів для втілення головної інтенції вказаної стратегії. Основними маркерами стратегії критики є негативно-оцінні лексеми, заперечна частка не, імперативи; лексеми з уточнювальною семою; слова із семами 'сумнів', 'дискусійний', 'малоймовірний'; лексика «відсутності / невідомості», сполука не все; модальне слово шкода, сполука на жаль, напр.: *Так само відсутні систематичні описи діалектної лексики в узагальнюючих курсах діалектології інших слов'янських мов* (П. Гриценко). Розглядувані стратегії реалізуються передусім у жанрі рецензії, а також у монографії, дисертації, статті.

Хеджування, будучи стратегією етикетизації наукового дискурсу, скероване на некатегоричність суджень й уможливує досягнення ефективності в міжособистісному спілкуванні. Воно втілюється завдяки тактиці поради та її різновидам (маркери: кон'юнктив, лексеми з імперативною семантикою), апроксимації (маркери на позначення переднорми, норми та наднорми), мітигації (неспецифічна лексика, дискурсиви-регулятиви, що спри-

²⁶ Пономаренко, А.: Концепція «Мова як українознавство» у працях С. Я. Єрмоленко. In: Культура слова, 2012, вип. 77, с. 77-81.

яють ефективному спілкуванню), тактиці компенсації (маніфестанти: слова попри, зате, але), напр.: *Можна думати, що фракійці в омонімії теж більше успадковували, аніж перейменовували, але їх внесок у карпатську омонімію, беручи до уваги передусім назви Карпати та Бескиди, є істотним* (Ю. Карпенко). Мовні одиниці, котрі виражають хеджування, слугують засобом експлікації етикетності. Етикетність такого типу зумовлена кількома важливими чинниками: намаганням не завдати шкоди іміджу колеги; необхідністю врахування потенційної наукової неточності стосовно результатів дослідження, даних, інтерпретації; специфікою висловлення критичних зауважень; можливістю існування альтернативи; прагненням уникнути критики на свою адресу; невпевненістю в достовірності висловленого, що також підтверджують розвідки, присвячені англійським хеджам, зокрема Е. Куш.²⁷

Принципи міжособистісного спілкування вченого становлять основу соціативно-інфлюктивної стратегії, під якою розуміємо стратегію, скеровану на вияв симпатії й подяки, позитивного сприйняття чужої наукової концепції, доробку іншого дослідника. У її межах виокремлено тактики побажання, подяки, похвали, компліменту. Побажання функціює в кількох семантичних варіантах: власне побажання, побажання-благословіння, побажання-пропозиція, побажання-заохочення. Маркерами вказаної стратегії є лексеми *бажати, хотіти*, виражені дієсловами у формі індикатива, імператива та кон'юнктива, а також клішована формула *дай Боже*, напр.: *Основні здобутки молоді дослідниці – в майбутньому. Побажую їй великих успіхів* (Ю. Карпенко). Обмежений репертуар засобів вираження зумовлений формалізованістю побажань й лімітованими можливостями їхньої реалізації в науковому дискурсі.

Тактику подяки як спосіб вияву почуття вдячності орієнтовано на конкретних осіб, які сприяли / сприятимуть науковій діяльності адресанта. Зміст індивідуалізованої подяки (з конкретним адресатом) містить підставу для її висловлення (допомогу фахівця з певного розділу мовознавства або допомогу під час створення великої наукової праці). Неіндивідуалізовану подяку (без конкретного адресата) висловлюють у разі можливої, із доброї волі читача, допомоги, і вона стосується ситуації, коли адресант зазначає, що буде вдячний за зауваження та поради: *Усього, за нашими підрахунками (якщо хтось може внести уточнення, то ми будемо вельми вдячні) з 2000 до 2001 року вийшло 33 діалектні словники, словнички, матеріали ...* (О. Бондар).

Тактику похвали, розглядувану як доброзичливий відгук, позитивне оцінювання професійних якостей іншої людини, втілено у висловлюваннях, де характеризують уміння й навички дослідника аналізувати факти, точно кваліфікувати явища, а також стосуються інтелектуальних рис, наукових здібностей, напр.: *У поетонімах, як це добре показав В. М. Калінкін, задіяні усі ці рівневі аспекти і всі одержують істотне функціональне навантаження* (Ю. Карпенко). Іntenцією комунікативної тактики компліменту є позитивне оцінювання досягнень автора певної наукової праці, визнання його заслуг авторитетним ученим. Виразними ознаками інфлюктивів є експліцитність, оцінка, індивідуальний характер, референція успіхів, демонстрація адресантом важливих для нього критеріїв оцінювання.

Адресованість у розглядуваних тактиках двовекторна. Об'єктом оцінки може бути адресат або третя особа, що корелює з відповідними жанрами дискурсу: у статті ним

²⁷ Куш, Е.: Геджування та засоби його реалізації в англomовному науковому дискурсі. In: Південний архів (Філологічні науки). Херсон: ХДУ, 2018, № 75, с. 75-78.

є третя особа, у рецензії, огляді – конкретний автор. Позитивне оцінювання безпосередньо не стосується об'єкта похвали або компліменту в жанрі наукової статті, у рецензії ж воно безпосередньо скероване на нього. Часткова тотожність адресата та об'єкта компліменту можлива в рецензії, бо тут адресатом також є звичайний читач. У статті адресат і об'єкт оцінки не збігаються. Вербальними індикаторами в аналізованих тактиках є прикметники й дієприкметники, прислівники, дієслова та іменники з позитивною семантикою. Подяка, похвала й комплімент як тактики науковолінгвістичного дискурсу вченого апелюють до сфери минулого адресата, побажання – до його майбутнього. Зважаючи на це, перші з них слід схарактеризувати як комунікативні ходи, що базуються на завершених діях об'єкта позитивного оцінювання, а оптимістичний комунікативний хід – як такий, що зорієнтований на перспективу.

У цілому оцінювальні стратегії передбачають залучення комунікативних тактик, репрезентованих таблицею.

Табл. 3. Оцінювальні стратегії

Стратегія критики	Незгода
	Уточнення
	Інфолакуарність
	Жалкування
	Сумнів
Хеджувальна стратегія	Порада
	Компенсація
	Апроксимація
	Мітигація
Соціативно-інфлуктивна стратегія	Побажання
	Подяка
	Похвала
	Комплімент

Оцінювальні комунікативні стратегії корелюють із такими комунікативними ролями вченого-лінгвіста, як критик (стратегія критики: Проте йому не вдалося виявити специфіку формального варіювання слова у говірках порівняно з літературною мовою, а оцінка окремих явищ діалектної мови здійснена ним з позицій літературної мови чи літературно-діалектної взаємодії (П. Гриценко); хеджування: Зауважимо, що просторові характеристики у монографії набули б більшої доказової сили, якби автор поклала матеріали на карти ... (П. Гриценко), натхненник та член соціуму (соціативно-інфлуктивна стратегія: Під час написання роботи окремі її положення були предметом обговорення на нарадах, що значно вплинуло на їх подальшу розробку; автор скористався порадами В. М. Русанівського, М. І. Толстого, В. Л. Карпової, Н. П. Прилипко, відповідального редактора книги І. Г. Матвіяса, рецензентів С. П. Бевзенка, М. М. Пешак, за що складаю усім їм щирю подяку (П. Гриценко).

Як концептуальні комунікативні стратегії розглянуто мовно-патріотичну та естетичну. Виявом українськоцентричного світогляду особистості вченого, відображенням

життєвих цінностей науковця є мовно-патріотична стратегія. Вчений-лінгвіст утілює її за допомогою комунікативних тактик популяризації української мови, заклику до виховання мовного патріотизму, впевненості в позитивному розв'язанні проблеми, заохочення до праці, пропозиції, звернення до минулого, осуду. Мовно свідомій особистості притаманна здатність впливати на інших, тверда переконаність у цінності мови в житті етносу, розуміння труднощів, пов'язаних із недосконалим функціонуванням мови та мовною політикою держави.

Тактика популяризації української мови скерована на необхідність вивчення лінгвістичного матеріалу, що містить етнознавчі відомості, а також на потребу сприяти дослідженню мови на всіх її рівнях. Реалізація мовно-патріотичної стратегії науковців відбивається не тільки в їхньому українськоцентричному світогляді, що знайшов вираження в наукових працях. Елітарні мовні особистості роблять практичні кроки, скеровані на пропагування української мови й науки. Крім видрукованих підручників і посібників для закладів середньої та вищої освіти, це радіопередачі, інтерв'ю, відкриті лекції, доповіді, прилюдні виступи. Окремою сферою для популяризації української мови та її захисту є телебачення, мережа Інтернет тощо. На лексико-семантичному рівні затребуваними є лексеми, що мають імперативний характер, на синтаксичному рівні активними є однокладні безособові конструкції.

Завдяки тактиці заклику до виховання мовного патріотизму науковці втілюють власні мовно-політичні переконання. Їхній заклик спрямовано до держави, правників, освітян, учителів та всіх небайдужих, напр.: *... коли йдеться про державотворчу функцію мови, маємо бачити в українській мові не тільки символ зображення й розвитку національної культури, а насамперед – реалізацію можливостей суспільного спілкування українською мовою, піднесення соціального престижу національної мови, вихід її на міжнародну арену як мови суверенної держави, як мови багатомільйонного європейського народу* (С. Єрмоленко). Крім засобів, що виражають категоричність, використовують стійкі словосполучення, властиві публіцистичному та офіційно-діловому стилям. Емоційну напругу під час реалізації вказаної тактики створює й термінологія лінгвоєкології: деградовані елементи, деградація, деструкція системи, піджинізація, креолізація. Виокремлена стратегія на рівні синтаксису широко представлена риторичними питаннями, нагромадження яких викликає експресивне насаження тексту.

Тактика впевненості в позитивному розв'язанні проблеми застосовується як посттактика до заклику виконати, діяти в інтересах громадян та майбутньої держави: *Тільки в такому разі ми побудуємо культурні підвалини життєдіяльності української нації, переборемо духовну кризу і зможемо подолати кризу економічну, тільки за таких умов можливий повнокровний діалог української культури з іншими культурами світу* (О. Бондар). Тактика заохочення передує викладові основної інформації або слугує своєрідним позитивним висновком, тобто може використовуватися як претактика та посттактика: *...ми висловлюємо сподівання щодо їх незабарного оприлюднення* (О. Бондар). У першому випадку вона ще й налаштовує читачів на те, що автор пропонує розглянути на новому фактичному матеріалі теоретичні проблеми якогось розділу мовознавства, спрямовує їх на самостійну роботу. Як висновок тактика заохочення реалізується в рецензії. Для втілення поглядів, наукових ідей, підходів, концепцій учені вдаються до тактики пропозиції: *Для оптимізації змісту словників і процесу їх укладання слід вирішити деякі теоретичні і практичні питання діалектної лексикографії: уніфікація оформлення словникових статей, розрізнення полісемії і позірної полісемії, розмежування діалектної і просторічної*

лексики, різних конотативних сем та ін. (О. Бондар). Актуальними мовними індикаторами для згаданих тактик є використання індикатива замість імператива, а також директиви, що в контексті сприймаються як пропозиції.

Тактика звернення до минулого дає змогу адресатові дійти висновку щодо фактів, пов'язаних із національним патріотизмом. Звернення адресанта до негативних наслідків зумовлене його намаганням передбачити майбутнє за умови нейприйняття правильних кроків громадянами зокрема та державою в цілому, напр.: *...немає нічого страшнішого від бездуховної практики, позбавленої культурних вимірів. Така практика здатна плодити тільки Чорнобилі* (О. Бондар). На лексико-семантичному рівні тактика апелювання до фактів минулого втілюється завдяки нагромадженню слів із негативною семантикою, на синтаксичному рівні актуальними є неповні та питальні речення. Тактика осуду спрямована на засудження неадекватного розуміння мови, формування мовного патріотизму, виховання духовності. За цієї тактики зіставляються цінності адресанта й «цінності» третіх осіб. Об'єктом засудження є їхній рівень духовності, свідомості, патріотизму. Спільні маркери цих тактик – лексеми з негативною конотацією, для реалізації першої активними є оніми й апелювати, для другої – переважно апелювати.

Естетична стратегія передусім реалізується у працях, де об'єктивується краса слова, мови, її виражально-стилістичних можливостей. Стратегію репрезентовано комунікативними тактиками максималізованої позитивної оцінки й застереження, що підпорядковані естетичній свідомості адресанта й скеровані на естетичну свідомість адресата, напр.: *Кілька років тому він (за фахом священнослужитель!) назвав свого сина Ісус Христос і домігся його реєстрації (іменем стали обидва слова). Залишити цей факт без офіційної і церковної реакції не можна* (Ю. Карпенко); *Українська пісня – це справжня скарбниця емоційно забарвленої лексики* (С. Єрмоленко). Її експліковано різними тропеїчними засобами (епітетами, порівняннями, метафорами), а також утілено за допомогою гри слів, окличних конструкцій тощо.

Концептуальні стратегії в науковолінгвістичному дискурсі охоплюють такі їхні різновиди й комунікативні тактики, котрі подано в узагальнювальній таблиці.

Табл. 4. Концептуальні стратегії

Мовно-патріотична стратегія	Популяризація мови
	Заклик
	Заохочення
	Пропозиція
	Впевненість
	Звернення до минулого
	Осуд
Естетична стратегія	Максималізована позитивна оцінка
	Застереження

Реалізуючи концептуальні стратегії, учені-лінгвісти виконують комунікативні ролі громадянина (мовно-патріотична: *... пріоритетним завданням у посиленні етнічної самосвідомості поряд із реалізацією національної ідеї є реалізація програми щодо державної підтримки державного статусу української мови* (О. Бондар) та естета (естетична стратегія:

А завершується ця **неймовірна** топонімічна поема-інкрустація, що є однією з **найкоштовніших окрас** роману «Берестечко», такими рядками ... (Ю. Карпенко), суть яких зводиться до формування українознавчої парадигми завдяки підтримці державної мови.

Сукупність ролей науковця становить систему його комунікативної поведінки. Персоносфера вченого-мовознавця охоплює такі його комунікативні ролі: дослідник, новатор, організатор, наставник, критик, натхненник, член соціуму, громадянин та естет, що, звичайно, не становить вичерпного їхнього переліку. Мобільний комунікативний статус учасника інституційного спілкування уможливило вільне й ефективне послуговування ним усім комплексом комунікативних стратегій (інформативна, аргументативна, самопрезентувальна, критики, хеджувальна, соціативно-інфлюктивна, мовно-патріотична, естетична), що разом утворюють комунікативну мережу наукового дискурсу й забезпечують утілення інтенцій адресанта, оптимальне спілкування з адресатом, сприяють відбиттю ціннісних наукових та життєвих пріоритетів. Елітарна особистість ученого-лінгвіста репрезентує індивідуальну мовну, національну й моральну свідомість українського науковця, його світогляд та лінгвістичні вподобання й демонструє мовоцентричність, націєцентричність та емпатоцентричність.

Перспективним видається вивчення особливостей комунікативної мережі наукового дискурсу на базі інших його різновидів та широкому слов'янському матеріалі.

The Communicative Network of Scientific Discourse

Alla Romanchenko – Tetiana Kovalevska – Mariia Druzhynets

The article considers the specifics of the communicative network of scientific discourse, which is based on the concept of Yu. Karaulov in relation to the structural organization of linguistic personality, where the pragmatic level is interpreted as the highest. Representation of the communicative needs and intentions of the addressant, verbalized through a number of strategies and tactics, is relevant for this level.

The aim of the research is to group communicative strategies and tactics of scientific discourse, highlight their essence, explicate the main ways of expressing communicative intentions and determine communicative roles of a scientist during the scientific communication on the material of linguistic works of various genres, the authors of which are well-known Ukrainian linguists – representatives of two powerful linguistic schools (Kyiv school and Odesa school). The authors try to correlate the communicative roles of scientists with strategies.

The following methods were used during the research: *analysis and synthesis* (theoretical generalizations and systematization of factual material), *descriptive method* (general characteristics of communication network), *pragmatic analysis* (identification and functional parametrization of strategies and tactics of a scientist, his/her roles), *contextual-interpretive analysis* (detection of communicative intentions of a scientist), *component analysis* (semantic stereometry of the content of the statement).

The research proves, that the communicative roles of a scientist with the chosen strategies and tactics, which determine his/her communicative actions due to the repertoire of language means. The following communicative roles are defined: researcher, innovator, organizer, mentor, critic, inspirer, member of society, citizen and esthete, which are realized through a set of research, evaluative and conceptual strategies. Eight communicative strategies are characterized, which are embodied in 38 communication tactics.